

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

1441ին երբ Սսոյ մէջ Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռին գահակալն էր Գրիգոր Բ. Մուսաբէկեան կաթողիկոսը, (1439-1451) արեւելեան վարդապետներ նախաձեռնութեամբ Թովմա Մեծոփեցիի (1378-1446) եւ Յովհաննէս Հերմոնեցիի ազգային-եկեղեցական ժողով կը գումարեն Էջմիածնի մէջ ու որոշում կ'առնեն կաթողիկոսական Աթոռը վերահաստատել Էջմիածին: Անոնք հրաւեր կ'ուղղեն Մուսաբէկեանի վերադառնալու հայրենիք: Երբ ան կը մերժէ լինել Կիլիկիոյ հօտը Էջմիածնի ժողովականներ նոր կաթողիկոս կ'ընտրեն Կիրակոս Վիրապեցիին (1441-1448):

Դժբախտաբար պատմական վանքագրեր չեն հասած մեզի ծանօթանալու համար յիշեալ պատմական դէպքին մանրամասնութեանց: Ժամանակակից Մեծոփեցիի յիշատակարանին մէջ եւս չենք հանդիպիր որեւէ քղապետութեան ընդմէջ Արեւելեան վարդապետներու եւ Սսոյ կաթողիկոսարանին:

Բարգէն Աբ. Կիւլեւերեան իր «Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ...» մենագրութեան մէջ խորագին ուսումնասիրելով գոյ եղող աղբիւրները ըսած է.-

«Չամչեան առանց աղբիւրը մատնանիշ ընելու, քիչ մը լոյս կը սփռէ այս մութի մէջ մնացած շատ կարեւոր կէտին վրայ: Այսինքն՝ արեւելեան վարդապետք Աթոռը Էջմիածին վերահաստատելու առնել չեն խորհած նոր կաթողիկոսի մը ընտրութեան վրայ, այլ ուղղակի դիմած են Մուսաբէկեանին քաղում յարգութեամբ եւ հրաւիրած են զայն գալ Էջմիածին. շատ քանաւոր հրաւեր մը անտարակոյս, բայց, յայտնի չէ թէ ինչպիսի

պատճառներով Մուսաբէկեան չէ ուզած հեռանալ Սիսէն. եւ ասոր վրայ է որ Էջմիածնայ ժողովին մէջ ձեռնարկած են կաթողիկոսի ընտրութեան (Չամչ. Գ. հտր. էջ 486):

Նկատի առնելով արեւելցոց այս դիմումը Մուսաբէկեանին եւ ասոր իր աթոռէն չշարժիլը, պէտք է ենթադրել որ Մուսաբէկեան թեւ չուզեց երթալ Էջմիածին, բայց իր հաւանութիւնը տուաւ որ նոր կաթողիկոս մը ընտրուի Էջմիածնի վերահաստատեալ աթոռին համար:

Եթէ այսպիսի փոխադարձ հասկացողութիւն մը տեղի ունեցած չլլար Մուսաբէկեանի եւ արեւելցիներու միջեւ, պէտք էր որ Էջմիածնի ժողովը նախ խափանուած հռչակէր Սիսի աթոռը, եւ Մուսաբէկեանն ալ իրեն ըմբոստ ազգային կամքին, որ կը մարմնանար 1441ի Էջմիածնի ժողովով, գահագուրկ ըլնէր: Մինչ մենք մեր ձեռքը հասած պատմական յիշատակներէն եւ գործերու պատմական եւ տրամաբանական ընթացքէն կը հետեւցնենք թէ ո՛չ Մուսաբէկեանի աթոռին վերանորոգութեան եւ նոր կաթողիկոսի մը ընտրութեան դէմ, ո՛չ ալ արեւելցիներու կամ Էջմիածնի ժողովին եւ նոյն իսկ նոր ընտիր Կիրակոս Վիրապեցի կաթողիկոսի կողմէն հակառակութեան ոգի եւ դժգոհութեան ցոյց մը կ'արտայայտուի ընդդէմ Մուսաբէկեանի, որ կը պահէ իր կաթողիկոսութիւնը եւ իր աթոռը Սիսի մէջ, եւ ընդհակառակն Կիրակոս Վիրապեցի իր առաջին կոնդակին մէջ իր օրհնութիւնները կ'ուղղէ Սիսի հանգուցեալ եւ ողջ կաթողիկոսներուն, եպիսկոպոսներուն, վարդապետներուն, կրօնաւորներուն, եւ անոնցմէ բոլոր

բանադրուածներուն ու կապուածներուն արձակութիւն կու տայ եւ կ'օրհնէ զանոնք» (էջ 1211):

Պատմագէտներ կ'ենթադրեն որ արեւելեան վարդապետներուն եւ Մուսաբէկեանի, ինչպէս նաեւ Կիլիկիոյ եկեղեցականութեան միջեւ համաձայնութիւն մը գոյացած ըլլալու է, որու համաձայն Գրիգոր Մուսաբէկեան պիտի շարունակէր իր կաթողիկոսութիւնը մինչեւ իր մահը եւ Սիսի մէջ կաթողիկոսական ընտրութիւն պիտի չկատարուէր, քանի որ մոր կաթողիկոս մը արդէն ընտրուած էր Էջմիածնի մէջ:

Անդադրում աշխատանքէ յետոյ Հայաստանի վարդապետներ յաջորդեցան Հայոց Սկեղեցոյ Առաքելական Մայր Աթոռը վերահաստատել հայրենի հողի վրայ: Տարիներէ ի վեր անոնք մտահոգութեամբ կը հետեւէին Կաթողիկոսարանի անցուղարձակումն ու հաշտ աչիով չէին դիտեր Կիլիկեցի եկեղեցականութեան սերտ յարաբերութիւնը լատին կղերին եւ խաչակիր ասպետներուն հետ: Հակառակ լատինամերձ կաթողիկոսներու Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցիի (1220-1267), Կոստանդին Բ. Կատուեցիի (1286-1289). Յակոբ Բ. Անաւարզեցիի (1227-1241) որոնք քաջաբար դէմ եղած են լուսինեան թագաւորներու վարած լատին քաղաքականութեան, անդին ունեցած ենք լատինամէտ հայրապետներ Գրիգոր Է. Անաւարզեցի (1293-1307), Կոստանդին Գ. Կեսարացի (1307-1322) որոնք ջատագով հանդիսացած են արքունիքին եւ սերտ գործակցութիւն յայտնաբերած Հռոմի արքային նկատմամբ: Արեւելեան վարդապետներ աչալուրջ կերպով հետեւած ու խանգարած են լատին եկեղեցոյ հետ միութեան ճիգերը, ինչպէս որ Շնորհալիի ժամանակ բողոքած էին յոյն եկեղեցոյ հետ միութեան դէմ: Անոնք նաեւ նկատողութեան առած են Կիլիկիոյ թագաւորութեան կործանումը ու տիրող

քաղաքական անկայաստ պայմանները:

«Կաթողիկոսութիւնը Կիլիկիոյ մէջ, իբրեւ հետեւանք լատին շփումին, իր հմայքը կորսնցուցած էր արեւելեան վարդապետներուն աչիին, կ'ըսէ Կիւլէսթեան, անոնք շատոնց կը մտածէին, կը ծրագրէին, մանաւանդ Կիլիկիոյ թագաւորութեան ջնջումէն ետքը, կաթողիկոսական արքունի վերահաստատել արեւելեան Հայաստանի մէջ: Միւս կողմէն քաղաքական կացութիւնը այնքան անտանելի եղած էր Կիլիկիոյ մէջ, երկրին կործանման հետեւանքով, որ մոյմ ինքն կաթողիկոսներ չէին կրնար հանդուրժել այդ դժնդակ կացութեան, նշուակ ըլլալով արտաքին եւ ներքին դաւաճանութիւններու, այնպէս որ յամախ թունաւորումներով կը կրնատուէր անոնց կեանքը: Այս վիճակին մէջ շատ նշանակելի է Կարապետ Ա. Կեղեցիին (1393-1404) շարժումը, որ արեւելեան վարդապետներու հետ խտրականցելով՝ կ'ուզէր բողոք Սիսը, անցնիլ Ադուանք եւ հոն հաստատուիլ, լուսաւորչի բողոք Գրիգորիսի արքային վրայ»: (Անդ. էջ 35-36):

«Չլուսաբանուած տեղիքներ իրաւունք կու տան մեզի ենթադրել թէ արեւելեան վարդապետներ մեզի ծանօթներէն շատ ակնի գորաւոր պատմաւորներ եւ ապացոյցներ ունէին, երբ կը ծառանային Կիլիկիոյ դարպասին եւ կաթողիկոսութեան դէմ. եւ վերջապէս կ'որոշէին վերահաստատել Աթոռը Էջմիածնի մէջ» (անդ. էջ 15):

Արեւելեան վարդապետներու փայլալայտ միակ կաթողիկոսական արքունիք ունենալու ծրագիրը կը ճախողի որովհետեւ Կիլիկիոյ եւ Աթլամարի եկեղեցական եւ աշխարհիկ իշխանութիւնները յուսախար կ'ըլլան տեսնելով որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Աթոռը փառասէր եպիսկոպոսներու անձնական կիրքերու զոհացում տալու միջոց կը դառնայ եւ բողոքէն յարգուած

Կիրակոս Վիրապեցի կաթողիկոսը կը հրաժարի իր Աթոռէն: Անոնց հանդէպ իրենց վստահութիւնը կորսնցնելով, Աղթամարի Ջաֆարիա Կաթողիկոսը չեղեալ կը համարէ իր համաձայնութիւնը եւ ինքզինքն Վիրապեցիին աթոռակից կը յայտարարէ, մերժելով ընդունիլ եւ ճանչնալ անոր յաջորդին, Գրիգոր Ժ. Ջալալեզեանցի (1443-1465) կաթողիկոսութիւնը: Իսկ Կիլիկեցիներ կ'որոշեն պահել Սսոյ Աթոռը եւ Կարապետ Եղոկիացի (1446-1478) կաթողիկոս կ'օծեն:

Նորընտիր հայրապետը իր կաթողիկոսութիւնը վաւերացնելու համար Եգիպտոս կ'երթայ ներկայանալու Մելիթ Տահերի, որոն իշխանութեան ներքեւ կը գտնուէր Սիս մայրաքաղաքը. սակայն, Մեմլուքներու գահին վրայ բազմած կը գտնէ անոր յաջորդ՝ Սուլթան Ապուսաիտ Ջաֆաբ, որ գիրով մը կը հաստատէ Եղոկիացիի կաթողիկոսութիւնը: Սիս վերադարձի ճամբուն վրայ կը հանդիպի Նորուսաղէմ, ու Սրբոց Յակոբեանց վանքը կ'ազատէ իր պարսոբներէն:

Էջմիածնի եւ Սսի կաթողիկոսութեանց բռնակամ իրաւասութեան սահմանները ճշդելու համար, Օրմանեան կ'ենթադրէ. —

«Քանի որ Գրիգոր Էջմիածնի մէջ կը նստէր ձիան Շահի հովանաւորութեամբ, եւ Կարապետ Սիսի մէջ հաստատուեցաւ Ջաֆաբի պաշտպանութեամբ, ընական էր որ անոնց պետական սահմաններն ալ կաթողիկոսներուն իրաւասութեան գիծերն ըլլային, անոնց սահմաններէն անդին եղողներն ալ սահմանակիցներուն կապուելով, առանց որոշ եւ հաստատուն սահմանագիծ մը

ունենալու, որով սահմանի վրայ եղող քաղաքներ շարունակ մէկէն միւսին կ'անցնէին: Այս խորհրդածութիւններէն կը հետեւցնենք թէ Կիլիկիայէն դէպ արեւմուտք Գարամանցիներուն հպատակ հայերը ընական կերպով մը Սիսին կապուեցան, մանաւանդ որ մինչեւ քանի տարի առաջ Սիսը հայրապետանոց ճանչնալու վարժուած էին, Էջմիածին իրենցմէ հեռու էր եւ յարաբերութիւնները դժուար: Այդ մեր կարծիքին հաստատութիւն կու տայ Եղոկիացի Կարապետէն շուրջ 150 տարի ետքը կազմուած ցուցակ մը, ուր իբր Սսոյ աթոռին ենթարկեալ վիճակներ կը նշանակուին Կիլիկիայէ գատ, Նորուսաղէմ, Հալէպ, Կիպրոս, Նեոկեսարիա, Անկիրիա, Կոստանդնուպոլիս եւ Թեսաղոնիկէ: Ինչ որ կը ցուցնէ թէ Եգիպտոսի սուլթանութենէն դուրս, Գարամանցիներու եւ Օսմանցիներու ներքեւ եղող հայերն ալ սկիզբէն Սիսի Աթոռին յարած էին» (Ազգ. բ. հտր. էջ 2143-2144):

Կիլիկիոյ հայրապետական աթոռն ալ քաղաքական աննպաստ պայմաններու հետեւանքով սեղափոխուած է Հալէպ եւ Ստանայ սկսեալ Յովհաննէս Բ. Թլկուրանցի կաթողիկոսի (1489-1525) շրջանէն:

Մեծ Եղեռնի հետեւանքով, Սահակ Բ. Նապայեան Կաթողիկոսի գահակալութեան տարիներուն Սսոյ Աթոռը անձուկ վիճակ մը կը ներկայացնէր: 1921 Դեկտեմբերին Սիսը կը դադրի կաթողիկոսական վայր ըլլալէ. կաթողիկոս ու միաբանութիւն տարիներու թափառական կեանքէ ետք, 1930ին կը հաստատուին Անթիլիաս, Լիբանան:

ԲԱԲԳԷՆ ԹՕՓՃՅԱՆ